

PRV DIO

DOBA TREĆEG STALEŽA KAO DOBA PRIVIDNE VLADAVINE

1.

Vladavina trećeg staleža u Njemačkoj nikada nije mogla dodirnuti onu najdublju jezgru koja određuje bogatstvo, moć i puninu života. Osvrćući se na više od jednog stoljeća njemačke povijesti, s ponosom smijemo priznati da smo bili loši građani. Nije po *našoj* figuri bilo skrojeno ruho koje se sada izlizalo do posljednje niti, i ispod čijih se dronjaka već pojavljuje narav divljija i nevinija od one čiji su osjećajni tonovi već rano uzbivali zavjesu iza koje je vrijeme skrivalo veliku predstavu demokracije.

Ne, Nijemac nije bio dobar građanin, a najmanje je to bio ondje gdje je bio najsnažniji. Svugdje gdje se mislilo najdublje i najodvažnije, gdje se osjećalo najživlje, gdje se najneumoljivije udaralo, nezaobilazna je pobuna protiv vrijednosti koje je veliki proglas o neovisnosti uma uzdigao na svoj grb. Ali nosioci te neposredne odgovornosti koju označavamo kao genij nikada nisu bili usamljeniji, u djelu i djelovanju nikada ugroženiji nego ovdje, i nikada se čisti razvitak junaka nije štedljivije hranio. Duboko je moralo prodirati korijenje kroz škrto tlo da bi doprlo do izvora u kojima počiva čarobno jedinstvo krvi i duha, koje riječ čini neodoljivom. Isto je tako volji bilo teško dosegnuti ono drugo jedinstvo moći i prava koje zasebnost nasuprot onom stranome uzdiže do ranga zakona.

Stoga je to razdoblje bilo prebogato velikim srcima, posljednja pobuna kojih se sastojala u tome da su sama sebi zapovjedila da prestanu kucati, prebogato uzvišenim duhovima kojima se tišina svijeta sjena učinila dobrodošlom. Bilo je bogato državicima kojima su se izvori vremena uskratili i koji su morali crpiti iz prošlosti da bi djelovali za budućnost;

bogato bitkama u kojima se krv iskušavala u pobjedama i porazima drukčijim nego duh.

Odatle nijedna od pozicija koje je Nijemac u tom vremenu mogao zaposjesti ne zadovoljava, ali sve one u svojim presudnim točkama podsjećaju na signalne vojne zastave čiji je smisao da uređuju okupljanje još udaljenih vojski. Taj se rascjep u pojedinačnim primjerima može potvrditi posvuda; razlog mu je u tome što Nijemac uopće nije znao iskoristiti onu slobodu koja mu je bila ponuđena sa svim umijećima mača i uvjeravanja, a koja je utvrđena u objavi općih prava čovjeka: ta mu je sloboda bila oruđe koje nije imalo nikakva odnosa s njegovim najdubljim organima.

Gdje se dakle u Njemačkoj počelo govoriti tim jezikom, bilo je lako odgonetnuti da je riječ samo o lošim prijevodima, a nepovjerenje svijeta u kojemu je bila kolijevka građanskog čudoređa bilo je opravdano jer je neprestano pokušavao privući pozornost jedan iskonski jezik, u čije se opasno i drukčije značenje nije moglo sumnjati. Pojavile su se optužbe da se tako visoka, tako dragocjena vrednovanja ovdje ne uzimaju ozbiljno, iza njihove maske naslućivala se nepredvidljiva i neukrotiva sila koja je svoje posljednje utočište nanjušila u osebujućem iskonskom odnosu – i ta je slutnja bila opravdana.

Jer u ovoj zemlji nezamisliv je pojam slobode koji se poput čvrste i u sebi besadržajne mjere daje primijeniti na svaku proizvoljnu veličinu koju mu podredimo. Štoviše, ovdje je oduvijek vrijedilo sljedeće: da mjera slobode kojom neka sila raspolaže točno odgovara mjeri vezanosti koja joj je dodijeljena, i da se u opsegu oslobođene volje objavljuje opseg odgovornosti koja toj volji dodjeljuje njezinu opravdanost i valjanost. To se izražava tako što u našu zbilju, dakle u našu povijest u njezinu najvišem, sudbinskom značenju, ne može ući ništa osim onoga što nosi pečat te odgovornosti. O tom se pečatu ne treba govoriti, jer budući da se dodjeljuje neposredno, u njemu su i urezani znakovi koje uvijek spremna poslušnost znade neposredno pročitati.

Tako je to: naša se sloboda najmoćnije objavljuje ondje gdje je nošena sviješću da sloboda znači leno. Ta se svijest zabilježila u svim onim nezaboravnim izrekama kojima iskonsko plemstvo nacije prekriva štit naroda; ona upravlja mišljenjem i osjećanjem, činom i djelom, državničkim umijećem i religijom. Stoga se svijet svaki put potrese iz temelja kada Nijemac spozna što je sloboda, to jest: kada spozna što je ono što je nužno.

O tome nema pregovora, pa i da svijet propada, zapovijed se ipak mora ispuniti kada se čuje zov.

Jedno svojstvo koje se prije svih drugih smatra značajkom Nijemca, naime red, uvijek će se premalo cijeliti ako se u njemu ne uspije prepoznati čelična zrcalna sloboda. Poslušnost, to je umijeće slušanja, a red je spremnost za riječ, spremnost za zapovijed koja poput munje putuje s vrha sve do korijenja. Svatko i sve stoji u poretku lena, a vođa se prepoznaje po tome da je prvi sluga, prvi vojnik, prvi radnik. Stoga se ni sloboda ni red ne odnose na društvo, nego na državu, a obrazac svake raščlambe je raščlamba vojske, a ne društveni ugovor. Stoga je stanje naše krajnje snage dosegno onda kad nema nikakve sumnje u vodstvo i sljedbeništvo.

Spoznati treba ovo: da su vladanje i služenje jedno te isto. Vijek trećeg staleža nikada nije spoznao čudesnu moć tog jedinstva jer mu se činilo da valja težiti za suviše jeftinim i suviše ljudskim užicima. Stoga su sve točke koje je Nijemac mogao postići u tom razdoblju *ipak* postignute: pokret se zbivao na svim područjima u stranom i neprirodnom elementu. Na stvarni se temelj moglo kročiti tako reći samo pod ronilačkim kacigama; presudan rad odvijao se u smrtonosnom prostoru. Čast tim poginulima, koje je skršila jeziva usamljenost ljubavi ili spoznaje, ili ih je oborio čelik na užarenim humcima borbe!

Ali nema natrag. Onaj tko danas u Njemačkoj žudi za novom vladavinom, taj skreće pogled onamo gdje vidi na djelu novu svijest o slobodi i odgovornosti.

RADNIK U ZRCALNOJ SLICI GRAĐANSKOG SVIJETA

2.

Potražimo tu svijest najprije ondje gdje je najžešće na djelu, ali potražimo je s ljubavlju, s voljom da dobro protumačimo ono što postoji! Okrenimo se dakle radniku², koji se već rano pozvao na neumoljivo suprotstavljanje svim građanskim vrednovanjima i iz osjećaja te opreke crpio snagu za svoje pokrete.

Dovoljno smo udaljeni od početaka tih pokreta, stoga možemo biti pravedni prema njima. Ne možemo birati školsku klupu za kojom se oblikuje karakter, jer školu određuju očevi, ali dolazi dan kada ćemo osjetiti da smo je prerasli i spoznat ćemo pravi poziv. Treba misliti na to kada istražujemo radnikova sredstva s obzirom na njihovu udarnu snagu, a svakako valja uzeti u obzir da su nastala u borbi, i da se u borbi svaka pozicija zauzima uz utjecaj protivnika. Tako bi bilo suviše jeftino predbacivati radniku da je poput metala koji se još nije iskalio do čistoće, prožet građanskim vrednovanjima, i da je njegov jezik koji nesumnjivo pripada 20. stoljeću bogat pojmovima koji su bili oblikovani otvorenim pitanjima 19. stoljeća. Jer bio je upućen na uporabu tih pojmova da bi sebe učinio razumljivim kada je progovorio prvi put, a ograničenost njegovih zahtjeva bila je određena zahtjevima protivnika. Tako je sporo i pod pritiskom rastao prema građanskom stropu da bi ga konačno razbio, i nije čudo da nosi tragove toga rasta.

---

² Riječ radnik ovdje se primjenjuje poput drugih riječi kao organski pojam, što znači da tijekom promatranja prolazi kroz promjene koje se u osvrtnu mogu previjati.

Ipak, tragove nije ostavio samo otpor nego i ishrana. Vidjeli smo da treći stalež u Njemačkoj iz opravdanih razloga nije bio sposoban izboriti otvorenu i priznatu vladavinu. Tako je radniku pripala čudnovata sporedna zadaća da tu vladavinu nadoknadi, i veoma je važan čin to što je radnik najprije morao dovesti do vladavine primjese koje su bile strane njegovim težnjama da bi tako iskusio kako mu nisu svojstvene. To su, kao što je rečeno, tragovi ishrane, a uklonit će ih izlučivanje onoga što je štetno. No kako je i moglo biti drukčije, jer prvi su radnikovi učitelji bili građanskog podrijetla, a uređenje sustava u koji je bila smještena mlada snaga odgovaralo je građanskim obrascima!

Tako se objašnjava da je sjećanje na krvavo vjenčanje građanstva s moći, sjećanje na Francusku revoluciju, bilo izvor iz kojega su se hranili i usmjeravali prvi pomaci. Ali nema ponavljanja povijesnog zbivanja, baš kao ni prijenosâ njegova živog sadržaja. Odatle proizlazi da se posvuda u Njemačkoj gdje se smatralo da se ostvaruje revolucionarni rad revolucija glumatala, a da su se pravi preokreti odvijali nevidljivo, bilo u tihim prostorima, bilo skriveno iza užarenih zavjesa bitke.

Ali ono što je doista novo ne treba isticati svoju pobunu, i njegova najveća opasnost temelji se u činjenici da postoji.

3.

Ako je pogled nedovoljno oštro podešen, odatle kao prvo slijedi izjednačavanje radništva s nekim četvrtim staležom.

Samo duhu koji je naviknuo na mehaničke slike može se učiniti da se vladavine smjenjuju kao što kazaljka na satu baca sjenku preko znamenki, da jedan stalež za drugim klizi kroz okvir moći, dok dolje već dolazi k svijesti neka nova klasa.

Kao stalež u tom posebnom smislu zapravo se osjećalo jedino građanstvo; tu riječ, koja je veoma stara i dobra podrijetla³, građanstvo je

---

³ Njem. *der Stand*, potvrđena od 14. st. kao samostalna glagolska imenica od *stehen*, stajati; aktivna u širokom značenjskom rasponu: od najapstraktnijeg – (uspravnog) stajanja, postojanosti, određenog mjesta na kojemu nešto stoji, stupnja razvoja ili položaja u kojemu se nešto ili netko nalazi (*status, conditio*) pa do konkretnog kolektivnog značenja – određene društvene skupine s određenim pravima i dužnostima u hijerarhijski ustrojenu društvu (*ordo, gradus*). (Nap. prev.)

izvuklo iz njezinih razvijenih odnosa, lišilo je smisla i pretvorilo je ni u što drugo nego u masku interesa.

Stoga se radništvo iz građanskog kuta gledanja tumači kao stalež, a to se tumačenje temelji na jednoj nesvjesnoj lukavštini; na stari okvir, koji treba omogućiti nastavak razgovora, nastoje se napeti nove težnje. Jer gdje građanin može razgovarati, gdje može pregovarati, tu je na sigurnom. Ipak, ustanak radništva neće biti druga i bezbojnija kopija napravljena prema zastarjelim receptima. Bitna razlika koja postoji između građanina i radnika nije u vremenskom slijedu vladavine, niti u opreci starog i novog. Izbljedjeli interesi smjenjuju se novijim i brutalnijim interesima, i to je suviše samorazumljivo a da bi se promatranje smjelo na tomu zadržavati.

Najveću pozornost zapravo pobuđuje činjenica da između građanina i radnika ne postoji samo razlika u starosti, nego prije svega razlika u rang. Radnik naime stoji u odnosu s elementarnim silama koje građanin nikada nije ni naslutio. S time je, kao što će se dokazati, povezano to što je radnik na temelju svojega bitka sposoban za sasvim drukčiju slobodu od građanske, i što su zahtjevi koje priprema mnogo obuhvatniji, mnogo važniji, mnogo strašniji od zahtjeva jednog staleža.

4.

Kao drugo, svaka se fronta može promatrati samo kao privremena, samo kao fronta prvih prethodničkih bitaka; ona radnika dovodi u borbeni položaj koji se ograničava na napad protiv društva. Jer i ta se riječ u građanskome vijeku vrijednosno srozala; postigla je osobito značenje čiji je smisao nijekanje države kao najvišeg sredstva moći.

U najdubljim temeljima te težnje leži potreba za sigurnosti, dakle i pokušaj da se ono što je opasno porekne, a životni prostor tako izolira da se spriječi njegov prodor. Ono opasno uvijek je doduše prisutno, i čak trijumfira nad najjastančanijim lukavštinama u koje ga se hvata, čak nepredvidljivo prelazi u te lukavštine da bi se pomoću njih maskiralo, a čudoređtu to daje dvostruko lice – suviše su poznate tijesne veze koje postoje između bratstva i gubilišta, između prava čovjeka i ubilačkih pokolja.

No bila bi zabluda pomisliti da bi građanin ikada, pa i u svoje najbolje vrijeme, mogao prizvati opasnost vlastitom snagom; sve je ovo zapravo

nalik užasnom grohotu prirode koja se izruguje što je se podređuje moralu, pobješnjelom trijumfu krvi nad duhom kada se okonča predigra lijepih riječi. Stoga se poriče svaki odnos između društva i onog elementarnog, i to uz takav utrošak sredstava koji će ostati nerazumljiv svakome tko tu kao oca misli ne nazre najtajniju maštariju.

To se nijekanje postiže tako da se ono elementarno progna u carstvo zablude, snova ili volje koja je nužno zla, čak tako da ga se izjednači sa samim besmisлом. Prigovor zbog gluposti i nemoralnosti tu je presudan, a budući da se društvo određuje putem dva najviša pojma razuma i morala, taj prigovor predstavlja sredstvo kojim se protivnika izgoni iz prostora društva, dakle iz prostora čovječnosti, time i iz prostora zakona.

Tom razlikovanju odgovara jedno zbivanje koje se uvijek iznova promatralo s čuđenjem: naime to što društvo upravo za najkrvavijih vrhunaca građanskoga rata kao na zapovijed proglašava smrtnu kaznu ukinutom, a kada god njegova bojna polja prekriju leševi, rađa najbolje misli o nemoralnosti i besmislenosti rata.

Ipak, precijenili bismo građanina kada bismo iza te krajnje čudnovate dijalektike htjeli otkriti namjeru, jer on se ni u kojoj zoni ne osjeća ozbiljnije nego u razumskoj i moralnoj, čak je u svojim najvažnijim pojavama samo jedinstvo razumskoga s moralnim.

Ono elementarno nameće mu se zapravo iz sasvim drukčije sfere, ne iz sfere njegove vlastite snage, i on zaprepašten prepoznaje točku u kojoj su pregovori okončani. Vječno bi uživao u lijepim optužbama čiji su nosivi stupovi vrlina i pravednost kada mu svjetina u pravom trenutku ne bi prinijela neočekivani dar svoje moćnije ali bezoblične snage, koja crpi hranu iz iskonskih sila močvare. Vječno bi znao održavati ravnotežu snaga poput umjetničkog djela koje postoji radi sebe samog kada se iznad njega ponekad ne bi pojavio ratnik, kojemu prepušta pregovore, nevoljko i na stalnom oprezu. Ali odbija odgovornost, jer svoju slobodu ne prepoznaje u posebnosti nego u onome općenito moralnom. Nema za to boljeg primjera od toga što pravog počinitelja i napadača, koji je pred njim istom raznio vrata vladavine, uništava čim se njegova zadaća okonča. Utamničenje strasti je račun kojim podmiruje plijen revolucijâ, a vješanje krvnikâ je satira koja zaključuje tragediju ustanka.

Isto tako građanin odbija najviše obrazloženje rata, napad, jer dobro osjeća da mu ono nije primjereno; ondje gdje poziva u pomoć vojnika ili se sam preodijeva kao vojnik, makar i iz najočividnije vlastite koristi,

nikada se neće odreći zakletve da se to zbiva radi obrane, po mogućnosti čak radi obrane čovječnosti. Građanin poznaje samo obrambeni rat, što znači da uopće ne poznaje rat jer je već po svojem biću lišen svih ratničkih elemenata. Ipak, s druge je strane nesposoban da spriječi njihov prodor u svoje poretke jer su sve vrijednosti koje im može suprotstaviti nižega ranga.

Tu započinje istančana igra njegovih pojmova, a politika, pa i sam univerzum njemu su zrcalo u kojemu neprestano želi vidjeti potvrdu svoje vrline. Bilo bi poučno promatrati ga pri tom neumornom brušenju koje znade ravnati tvrdi i nužni izraz riječi sve dok se ne nazre opće valjana moralnost – svejedno vidi li osvajanje kolonije kao miroljubivi utjecaj na nju, odcjepljivanje provincije kao pravo naroda na samoodređenje, ili pljačkanje pobijedenih kao odštetu. Ali dovoljno je poznavati metodu da bi se naslutilo da je koncepcija tog rječnika započela s izjednačavanjem države i društva.

Svatko tko je to pojmio sada će pojmiti i veliku opasnost, veliko oduzimanje pravâ koje se skriva u činjenici da se radniku kao najviši cilj napada dodijelilo društvo. Presudne zapovijedi za napad još pokazuju sve značajke doba u kojemu je svakako bilo samorazumljivo da se sila koja se budi spoznaje kao stalež, kao što je bilo samorazumljivo da se preotimanje moći mora opisati kao promjena društvenog ugovora.

Samo, valja uvažiti ovo: to društvo nije forma po sebi, nego samo jedna od osnovnih formi građanske predodžbe. Pokazuje se to na činjenici da u građanskoj politici nema veličine koja se ne poima kao društvo.

Društvo je ukupno stanovništvo Zemljine kugle koje se pojmu predstavlja kao idealna slika čovječanstva, čija se rascjepkanost na države, nacije ili rase u biti temelji samo na pogrešci u mišljenju. Ta se pogreška u mišljenju tijekom vremena ipak korigira putem ugovora, prosvjećivanja, čudoređa, ili jednostavno putem napretka prometnih sredstava.

Društvo je država čija se bit briše u istom stupnju u kojemu je društvo podređuje svojim mjerama. Taj se napad zbiva putem pojma građanske slobode, čija je zadaća da preobražava sve sponove odgovornosti u ugovorne odnose ograničena trajanja.

U najužem odnosu s društvom konačno stoji pojedinac, ta čudnovata i apstraktna figura čovjeka, najdragocjenije otkriće građanske sentimentalnosti i ujedno neiscrpan predmet njegove umjetničke uobrazilje.

Kao što je čovječanstvo kozmos te predodžbe, tako je čovjek njezin atom. Pojedinač sebe doduše praktički ne vidi nasuprot čovječanstvu nego nasuprot masi, svojoj točnoj zrcalnoj slici, tom krajnje čudnovatom, krajnje imaginarnom svijetu. Jer masa i pojedinac su jedno, a iz tog jedinstva nadaje se zaprepašujuća dvostruka slika najšarenije, najzamršenije anarhije i trijeznog poslovnog reda demokracije, koja je činila predstavu jednog stoljeća.

Ali novo se vrijeme odlikuje i time što je građansko društvo, svejedno prikazuje li svoj pojam slobode u masi ili u individuumu, u njemu osuđeno na smrt. Prvi se korak sastoji u tomu da se u tim formama više ne misli i ne osjeća, a drugi da se u njima više ne djeluje.

To upravo znači napad na sve što građaninu život čini dragocjenim. Stoga mu je životno pitanje hoće li radnik sebe pojmiti kao budućeg nositelja društva. Ako to uđe među stalne dogme, onda je spašena osnovna forma građanskog nazora, a time će biti osigurana najfinija mogućnost njegove vladavine.

Stoga i nije čudo što je društvo uključeno u sve propise koje je građanski duh sa svojih katedri i iz svojih tavanskih sobičaka propisivao radniku, možda ne društvo u svojoj pojavi, ali zato, mnogo djelotvornije, u svojim principima. Društvo se obnavlja prividnim napadima na sebe samo; zahvaljujući svojem neodređenom karakteru, ili zapravo beskarakternosti, ono u sebe može prihvatiti i najoštrije poricanje sama sebe. Njegova su sredstva dvojaka: ili upućuje nijekanje na svoj individualno anarhijski pol i usvaja ga tako da ga podređuje svojem pojmu slobode; ili ga zahvaća u sebe na prividno suprotstavljenom polu mase i ondje ga preobražava u demokratski čin brojanjem, glasanjem, pregovaranjem ili raspravom.

Njegova ženska ustrojenost odaje se u tomu što nijednu suprotnost ne pokušava odgurnuti od sebe nego prihvatiti u sebe. Gdje god se susretne sa zahtjevom koji se odlikuje odlučnošću, njegovo najfinije potkupljivanje sastoji se u tome da taj zahtjev proglasi očitovanjem svojeg pojma slobode i u tom liku legitimira pred forumom svojeg osnovnog zakona, to jest: učini bezopasnim.

To je riječi *radikalan* priskrbilo nepodnošljivo građanski okus i, usput rečeno, to pretvara u unosan posao onaj radikalizam po sebi iz kojeg je jedinu hranu crpila generacija za generacijom političara i artista. Glupost, drskost i beznadna nesposobnost nalaze posljednje pribježište u jeftinosti obmani, kiteći se paunovim perjem upravo radikalne nastojenosti.

Dugo, već predugo Nijemac prisustvuje toj bezvrijednoj predstavi. Jedino mu je opravdanje vjera da je u svaku formu nužno uključen sadržaj, a jedina utjeha da se ta predstava doduše odigrava u Njemačkoj, ali nipošto unutar njemačke zbilje. Jer sve to pada u carstvo zaborava – ne onog zaborava nalik bršljanu koji prekriva ruševine i grobove palih, nego jednog drugog, strašnog, koji raskrinkava laž i izmišljotinu tako da ih satire u prah bez traga i ploda.

Nekom zasebnom, naknadnom istraživanju mora se prepustiti da otkrije u kojemu je opsegu građansko mišljenje, hineći da društvo nijeće samo sebe, u prve napore radnika uspjelo podvaliti sliku društva. Slobodu radnika tu ćemo otkriti kao precrtavanje šablone građanske slobode; u njemu se sudbina sada sasvim otvoreno tumači kao ugovorni odnos koji se može raskinuti, a najveći trijumf života kao izmjena tog ugovora. Tu ćemo prepoznati radnika kao neposrednog sljedbenika pojedinca koji je razuman i pun vrlina, i kao predmet jednog drugog sentimentalizma, koji se od prvog razlikuje jedino po tome što je još manjkaviji. Nadalje, u točnom odgovaranju otkrit ćemo radništvo kao otisak idealnog lika onog čovječanstva u čijoj je goloj utopiji već sadržano nijekanje države i njezinih temelja. Upravo to i znači zahtjev koji se skriva iza riječi kao što su „internacionalan“, „socijalan“ ili „demokratski“ – ili se zapravo skrivao, jer svatko tko se razumije u odgonetanje moći će se jedino zaprepastiti nad time što se vjerovalo kako se građanski svijet može poljuljati upravo onim zahtjevima u kojima je sam sebe najjasnije potvrđivao.

No to se istraživanje naziva naknadnim jer se potvrda već zbila u vidljivome svijetu. Jer građanin si je uz pomoć radnika doista uspio osigurati toliku moć raspolaganja kolika mu nije bila dosuđena u cijelom 19. stoljeću.

I ponovno se, kada se prisjetimo trenutka u kojemu je u Njemačkoj tako zavlдалo društvo⁴, pokazuje punina simboličkih slika. Zanimari-mo činjenicu da se preklapio s trenutkom u kojemu se država nalazila u krajnjoj, najstrašnijoj opasnosti, i u kojemu se njemački ratnik suočavao s neprijateljem. Jer građanin nije mogao smoci ni onu najmanju mjeru elementarne snage koju je u tim okolnostima iziskivao novi prividni napad na samoga sebe, to jest: na režim koji je u srži odavna postao građanskim. Malobrojne hlice koji su bili potrebni da bi se razotkrio kraj jednog od-

---

⁴ Misli se na kraj Prvog svjetskog rata i rađanje Weimarske Republike. (Nap. prev.)

sječka njemačke povijesti nije ispalio građanin, i njegova se aktivnost nije sastojala u tome da ih prizna, nego da ih iskoristi.

Dovoljno je dugo vrebao da uzmogne započeti pregovore, a njegovi su pregovori postigli ono što nije mogao postići ni krajnji napor cijelog svijeta.

No tu se jezik mora suzdržati i odbiti da se bavi pojedinostima nečuvane tragikomedije, koja je započela s radničkim i vojničkim savjetima čiji su se članovi odlikovali time da nikada nisu radili niti su se borili; nadalje, u njoj se građanski pojam slobode raskrinkao kao glad za mirom i kruhom, potom se nastavila simboličnim činom predaje oružja i brodova, usudila se ne samo debatirati o nekoj njemačkoj krivnji prema idealnoj slici čovječnosti nego je i priznati; najprašnjavije pojmove liberalizma nepojmljivo je besramno nastojala uzdići na rang njemačkog poretka, i u njoj se sasvim jednoznačno trijumf društva nad državom sve više očitovao kao nastavljena kombinirana veleizdaja i unutarinja izdaja onog što je zajedničko i suviše zajedničko u njemačkoj opstojnosti. Tu prestaje svaki razgovor, jer tu je zapovjedena ona šutnja koja nagoviješta smrtnu šutnju. Tu je njemačka mladež gledala građanina u njegovoj posljednjoj, najogoljenijoj pojavi, i tu je u svojim najboljim utjelovljenjima kako vojnika tako i radnika odmah pristala uz onaj ustanak u kojemu se pokazalo da je na ovom prostoru beskrajno vrednije biti zločinac nego građanin.

Odatle se pokazuje koliko je radnika kao silu koja nastaje i na kojoj počiva sudbina zemlje važno razlikovati od raznih kostima u koje je građanin zaodijevao tu silu, da bi mu služila kao marioneta u njegovoj spretnoj igri. Ta razlika je razlika između uspona i pada. I to je naša vjera: da radnikov uspon znači isto što i novi uspon Njemačke.

Dovevši svoju građansku baštinu do vlasti, radnik ju je ujedno vidljivo odbacio, kao lutku napunjenu grubom slamom koja se otrcala još prije jednog stoljeća. Njegovu pogledu više ne može izmaknuti da je novo društvo druga i jeftinija kopija prvoga.

Tako bi vječno slijedio jedan otisak za drugim, rad stroja vječno bi se hranio iznalaženjem novih opreka, kad radnik ne bi pojmiio kako prema tom društvu ne stoji u odnosu suprotnosti nego u odnosu drugovrnosti.

Tek kada odbije misliti, osjećati i biti u njegovim formama, tek tada će se razotkriti kao istinski smrtni neprijatelj društva. A to se zbiva kada spozna da je u svojim zahtjevima do tada bio previše skroman i da ga je

građanin naučio da žudi samo za onim što se upravo građaninu čini vrijednim žudnje.

No život skriva nešto više i drukčije od onoga što građanin razumijeva kao dobra, a najviši zahtjev koji radnik može postaviti nije taj da bude nositeljem nekog novog društva, nego nositeljem neke nove države.

Tek u tom trenutku on objavljuje borbu na život i smrt. Tada iz pojedinca koji u biti nije ništa drugo nego namještenik nastaje ratnik, iz mase nastaje vojska, a postavljanje novog zapovjednog poretka stupa na mjesto izmjene društvenog ugovora. To udaljava radnika iz sfere pregovora, sućuti, literature, i uzdiže ga u sferu čina; on svoje pravne sponje preobražava u vojne – znači da će umjesto odvjetnika imati vođe, a njegovo opstojanje postat će mjerilom umjesto da se podvrgava tumačenju.

Jer što su njegovi dosadašnji programi nego komentari jednog iskonskog teksta koji još nije napisan?

5.

Konačno, i kao treće, treba srušiti legendu o radnikovoj temeljnoj kvaliteti kao ekonomskoj kvaliteti.

U svemu što se o tome mislilo i govorilo nazire se pokušaj aritmetike da se sudbina preobrazu u veličinu koja se daje raščlanjivati matematičkim sredstvima. Taj se pokušaj može slijediti sve do vremena kada se na Otaheitiju i Ile de France⁵ otkrio pralik razumno-vrlog i time sretnog čovjeka, kada se duh počeo baviti opasnim tajnama carinjenja žitarica i kada je matematika pripadala onim finim igrama kojima se u predvečerje svojeg pada zabavljala aristokracija.

Tu je stvoren obrazac koji je potom doživio jednoznačno ekonomsko tumačenje tako što se zahtjev za slobodom pojedinca i mase obrazlagao kao ekonomski zahtjev unutar ekonomskog svijeta. Spor između materijalističkih i idealističkih škola koji je izazvan tim zahtjevom čini jednu od dionica beskonačnog građanskog dijaloga; u razvodnjenu obliku ponavlja onaj prvi dijalog enciklopedista pod krovovima Pariza. Opet

---

⁵ Stariji nazivi za Tahiti i Mauricijus. (Nap. prev.)

su zastupljene stare figure, i ništa se nije promijenilo osim sheme koja ih suprotstavlja i koja je sve više postajala čistom ekonomskom shemom.

Predaleko bi nas odvelo da slijedimo kako se taj dijalog hrani različitim raspodjelom starih predznaka i kako se oživljuje njihovim smjenjivanjem; važno je samo vidjeti da obuhvaća sukob mišljenja i njegove nositelje u jednom jedinstvenom poretku.

Idealna slika svijeta utemeljena na umu i vrlini tu se preklapa s ekonomskom utopijom svijeta, a svako postavljanje pitanja odnosi se na ekonomska prava. Unutar tog svijeta izrabljivača i izrabljivanih neizbježno je da nije moguća veličina o kojoj ne odlučuje neka najviša instancija ekonomskog. Tu postoje dvije vrste ljudi, dvije vrste umjetnosti, dvije vrste morala – ali ne treba velikog oštroumlja da se spozna kako se hrane iz jednog te istog izvora.

Također, jedan je te isti napredak s kojim nositelji ekonomske borbe povezuju svoje opravdanje – susreću se u temeljnom zahtjevu da budu nositelji prosperiteta, i vjeruju da mogu uzdrmati protivnikov položaj upravo u onoj mjeri u kojoj uspijevaju osporiti njegov zahtjev.

Ali dosta – svako sudjelovanje u toj raspravi znači i njezin nastavak. Mora se vidjeti da postoji diktatura ekonomskog mišljenja po sebi koja obuhvaća svaku moguću diktaturu i ograničava je u njezinim mjerama. Jer unutar ovog svijeta ne može se zbiti nijedan pokret koji ne bi iznova uzvitlao mutni talog interesa, i nema pozicije iz koje bi mogao uspjeti proboj. Jer središte ovog kozmosa čini ekonomija po sebi, ekonomsko tumačenje svijeta, i svakom od njegovih dijelova ona daje svoju silu teže.

Koji god se od tih dijelova stavio u posjed moći raspolaganja, uvijek će biti ovisan o ekonomiji kao najvišoj moći raspolaganja.

Jednostavna je tajna koja se tu skriva: sastoji se u tome što, kao prvo, ekonomija nije sila koja mora dodjeljivati slobodu, i što, kao drugo, smisao za ekonomiju ne može prodrijeti do elemenata slobode – ipak su potrebne oči novog naraštaja da bi se ta tajna mogla odgonetnuti.

Tu možda postaje nužna napomena kojom treba preduhitriti mogućnost brkanja: nijekanje ekonomskog svijeta kao onog koji određuje život, dakle kao sudbinske sile, osporava rang, ali ne i egzistenciju. Jer nije važno da se množi vojska onih propovjednika u pustinji kojima se čini da je neki drugi prostor dostupan samo kroz stražnja vrata. Za zbiljsku moć nema pristupa koji ne dolazi u obzir.

Idealizam ili materijalizam – to je opreka nečistih duhova kod kojih uobrazilja nije dorasla ni ideji niti materiji. Tvrdoća svijeta svladava se samo tvrdoćom, a ne jeftinim trikovima.

Razumijmo se dobro: nije važna ekonomska neutralnost, nije važno da se duh odvrti od svih ekonomskih borbi, nego naprotiv, da se tim borbama podari najveća oštrina. No to se ne postiže tako da ekonomija određuje pravila borbe, nego tako da viši zakon borbe raspoláže i ekonomijom.

Iz tog je razloga za radnika veoma važno da odbije svako objašnjenje koje njegovu pojavu nastoji tumačiti kao ekonomsku pojavu, čak kao proizvod ekonomskih zbivanja, dakle u biti kao neku vrst industrijskog produkta, i da prozre građansko podrijetlo tih objašnjenja. Radnikov proglas o nezavisnosti od ekonomskog svijeta najdjelotvornija je mjera koja može presjeći te kobne spone. To nipošto ne znači odricanje od tog svijeta, nego njegovo podređivanje jednom širem pravu na moć. To znači da uporišna točka ustanka nije ekonomska sloboda niti ekonomska moć, nego moć uopće.

Preslikavanjem vlastitih ciljeva u radnikove ciljeve građanin je ujedno ograničio cilj napada na građanski cilj napada. No danas naslućujemo mogućnost jednog bogatijeg, dubljeg i plodnijeg svijeta. Da bi se on ostvario, nije dovoljna borba za slobodu čija se svijest hrani iz činjenice izrabljivanja. Sve zapravo ovisi o tome da radnik spozna svoju nadmoć i da iz nje stvori vlastita mjerila svoje buduće vladavine. To će ojačati udarnu silu njegovih sredstava – ako pokuša protivnika matirati otkazom, njegova podređenost postaje osvajanjem.

To više nisu sredstva namještenika, kojemu je najveća sreća u tome što smije diktirati svoj namještenički ugovor, ali se nikada ne može uzdići iznad najdublje logike tog ugovora; nisu to više sredstva onog obmanutog i razbaštinjenog koji na svakom osvojenom stupnju nasuprot sebi vidi novu perspektivu obmane. Nisu to sredstva poniženog i uvrijeđenog, nego sredstva pravoga gospodara ovog svijeta, sredstva ratnika koji gospodari bogatstvima provincija i velikih gradova, i koji nad njima gospodari utoliko sigurnije što ih više znade prezirati.

6.

Osvrnimo se: 19. je stoljeće tumačilo radnika kao predstavnika novog staleža, kao nositelja novog društva i kao organ ekonomije.

To tumačenje daje radniku prividan položaj unutar kojega je građanski poredak osiguran u svojim presudnim načelima. Svaki napad s tog položaja stoga može biti samo prividni napad i voditi do oštrijeg izražaja građanskih vrijednosti. Svaki se pokret teorijski zbiva u okviru zastarjele utopije o društvu i čovječanstvu, praktički uvijek iznova dovodi do vladavine lik nadarenog nositelja poslovanja, čije se umijeće sastoji u pregovaranju i posredovanju. To je lako utvrditi ako se ispituju ishodi radničkih pokreta. Ono što se osim toga već vidi u promjeni političke moći u srži je nepoželjno, odupire se građanskom umijeću tumačenja i potpuno proturječi svim pretkazanijima u smislu humanitarne društvene utopije.

Ipak, predodžbe kojima se nastoji općiniti radnika nisu dovoljne da bi se riješile velike zadaće novog doba. Koliko god su proračuni fino podešeni, ipak uvijek ostaje neki ostatak koji se otima svakom rješenju i koji se u ljudskom stanju pokazuje kao odricanje ili kao rastući očaj.

Ako se želimo odvažiti na novi proboj, onda se to može zbiti samo u smjeru novih ciljeva. To pretpostavlja jednu drugu frontu, saveznike druge vrste. Pretpostavlja da radnik sebe poima u jednoj drugoj formi i da u njegovim pokretima više ne dolazi do izražaja zrcaljenje građanske svijesti, nego osebujna samosvijest.

Postavlja se dakle pitanje ne skriva li se u liku radnika nešto više od onoga što smo do sada uspijevali odgonetnuti.

Lik kao cjelina koja obuhvaća više od zbroja svojih dijelova

7.

Da bi se odgovorilo na pitanje koje je upravo postavljeno, valja pretpostaviti što treba poimati kao lik. To pojašnjenje nipošto ne pripada rubnim bilješkama, koliko god mu se malo prostora ovdje moglo posvetiti.

Ako se o likovima ovdje najprije govori kao o množini, onda je to zbog privremenog nedostatka poretka, koji se uklanja tijekom istraživanja. O poretku u carstvu lika ne odlučuje zakon uzroka i posljedice, nego

zakon druge vrste, zakon pečata i otiska; i vidjet ćemo da se u epohi u koju ulazimo otisak prostora, vremena i čovjeka može izvesti iz jednog jedinog lika, naime lika radnika.

Neovisno o tom redu, nazovimo privremeno likom veličine kakve se pokazuju oku koje poima da se svijet sažima prema zakonu strožem od zakona uzroka i posljedice a da ipak ne vidi jedinstvo pod kojim se zbiva to sažimanje.

8.

U liku počiva cjelina, koja obuhvaća više od zbroja svojih dijelova i koja je bila nedostupna anatomskom dobu. Vrijeme koje nadolazi odlikuje se time što u njemu opet možemo vidjeti, osjećati i djelovati pod magijom likova. O rangu nekog duha, o vrijednosti nekog oka odlučuje stupanj u kojemu im postaje vidljiv utjecaj likova. Već su tu prvi, važni napori; ne možemo ih previdjeti ni u umjetnosti niti u znanosti niti u vjeri. I u politici sve ovisi o tome da u borbu uvodimo likove, a ne na primjer pojmove, ideje ili puke pojave.

Od trenutka u kojemu doživljavamo u likovima sve postaje likom. Lik dakle nije nova veličina koju bi trebalo dodatno otkrivati uz već poznate, nego se svijet počev od novog treptaja oka pojavljuje kao pozornica likova i njihovih odnosa. Da upozorim na zabludu znakovitu za prijelazno vrijeme, to ne znači da primjerice pojedinac nestaje i da mora dobiti smisao samo od ustanova, zajednica ili ideja kao nadređenih jedinica. Lik se reprezentira i u pojedincu, svaki je nokat, svaki atom u njemu je lik. Uostalom, zar ne stoji da znanost našeg vremena već ne motri atome kao najmanje dijelove, nego kao likove?

Doduše, dio nije lik, baš kao što ni zbroj dijelova ne može dati lik. To valja imati na umu kada se primjerice riječ „čovjek“ želi primijeniti u smislu koji se kreće izvan uzrečica. Čovjek posjeduje lik utoliko što se poima kao konkretan, shvatljiv pojedinac. Ali to ne vrijedi za čovjeka naprosto, koji je samo jedna od šablona razuma i može značiti sve ili ništa, ali ništa nešto određeno.

Isto vrijedi i za šire likove kojima pripada pojedinac. Ta se pripadnost ne da izračunati ni množenjem niti dijeljenjem – mnogi ljudi još ne čine lik, i nikakva dioba lika ne vodi natrag do pojedinca. Jer lik je cjelina koja

sadrži više od zbroja svojih dijelova. Čovjek je više od zbroja atoma, udova, organa i sokova od kojih se sastoji; brak je više od muškarca i žene, obitelj više od muškarca, žene i djeteta. Prijateljstvo je više od dvojice ljudi, a narod je više nego što se može izraziti rezultatima popisa stanovništva ili zbrojem političkih glasova.

U 19. stoljeću postalo je navikom da se svaki duh koji se pokušao pozivati na to više [od zbroja dijelova, nap. prev.], na taj totalitet⁶, progna u carstvo snova koji su umjesni na nekom ljepšem svijetu, ali ne u zbilji.

Ali ne može biti sumnje da treba vrednovati upravo obratno, da onaj duh kojemu nedostaje oko za to više i u politici stoji na nižem rangu. Može on imati neku ulogu u povijesti duha, u povijesti ekonomije, u povijesti ideja – ali povijest je više: ona je isto tako lik kao što za sadržaj ima sudbinu likova.

Doduše – ovaj dodatak neka oštrije naznači što treba poimati pod likom – i većina onih koji se protive logičarima i matematičarima života kretala se na razini koja se po rangu nije razlikovala od one koju su pobijali. Jer nema razlike pozivamo li se na apstraktnu dušu ili apstraktnu ideju umjesto na apstraktnog čovjeka. Duša i ideja u tom smislu nisu lik niti među njima i tijelom ili materijom postoji neka uvjerljiva suprotnost.

Čini se da tomu protuslovi iskustvo smrti, kada prema uobičajenoj predodžbi duša napušta kućište tijela, dakle neprolazni dio čovjeka napušta prolazni. Ipak, zabluda je, strani je nauk da umirući čovjek napušta svoje tijelo – njegov lik zapravo ulazi u novi poredak prema kojemu nije dopuštena nikakva prostorna, vremenska ili uzročna usporedba. Iz tog znanja potekao je nazor naših praotaca, prema kojemu je ratnik u trenutku smrti odvođen u Walhallu – ondje ga nisu primali kao dušu, nego u blještavoj tjelesnosti kojoj je tijelo junaka u bitci služilo kao uzvišena prispodoba.

Veoma je važno da iznova potpuno osvijestimo činjenicu da leš nipošto nije tijelo lišeno duše. Između tijela u sekundi smrti i leša u sljedećoj sekundi ne postoji ni najmanji odnos; to se vidi po tome što tijelo obuhvaća više od zbroja svojih udova, dok je leš jednak zbroju svojih anatomskih dijelova. Zabluda je da duša poput plamena ostavlja za sobom prah i pepeo. No od najveće je važnosti činjenica da lik nije podređen

---

⁶ Poblježe pojašnjenje o riječi *totalan*, koja će ovdje imati još jednu ulogu, donosi spis „Totalna mobilizacija“ (*Totale Mobilmachung*, Berlin, 1930).

elementima vatre i zemlje, i da čovjek stoga kao lik pripada besmrtnosti. U njegovu liku, sasvim neovisno o ikakvom moralnom vrednovanju, svakom otkupljenju i svakom „trudu koji teži“⁷, počiva njegova urođena, nepromjenjiva i neprolazna zasluga, njegova najviša egzistencija i njegova najdublja potvrda. Što se više posvetimo kretanju, to dublje moramo biti uvjereni da se pod njim skriva mirujući bitak i da je svako povećanje brzine samo prijevod jednog neprolaznog prajezika.

Iz te svijesti nadaje se nov odnos prema čovjeku, jedna žešća ljubav i jedna strašnija nemilosrdnost. Nadaje se mogućnost vedre anarhije koja se ujedno poklapa s najstrožim redom – predstava kakva je već nagoviještena u velikim bitkama i divovskim gradovima čija slika stoji na početku našega stoljeća. U tom smislu motor nije gospodar nego simbol našeg vremena, simbol sile kojoj eksplozija i preciznost nisu oprečne. To je odvažna igračka jednog ljudskog kova koji se s užitkom može dići u zrak i koji u tom činu još vidi potvrdu reda. Iz tog stava, koji ne mogu razumjeti ni idealizam ni materijalizam, nego ga se mora imenovati kao herojski realizam, proizlazi krajnja mjera prodornosti koja nam je potrebna. Nositelji su joj dobrovoljci onog kova koji su veliki rat pozdravljali slaveći i koji pozdravljaju sve što mu je slijedilo i što će mu slijediti.

Kao što je rečeno, i pojedinac posjeduje lik, i najuzvišenije i najdragocjenije životno pravo koje dijeli s kamenjem, biljkama, životinjama i zvijezdama njegovo je pravo na lik. Kao lik pojedinac obuhvaća više od zbroja svojih snaga i sposobnosti; dublji je nego što može naslutiti u svojim najdubljim mislima, i moćniji nego što može izraziti u svojem najmoćnijem činu.

On tako nosi mjerilo u sebi, a najviše životno umijeće, budući da živi kao pojedinac, sastoji se u tomu da samoga sebe uzima za mjerilo. To čini ponos i žalost nekog života. Svi veliki trenuci života, žarki snovi mladosti, opojnost ljubavi, vatra bitke, poklapaju se s jednom dubljom svijesti o liku, a sjećanje je čarobni povratak lika koji dira srce i uvjerava ga u neprolaznost tih trenutaka. Najgorči očaj jednog života sastoji se u tome da se nismo ispunili, da nismo bili dorasli sebi. Tu je pojedinac nalik razmetnome sinu koji je svoju baštinu, koliko god bila velika ili mala, ra-

---

⁷ Njem. „*strebendes Bemühen*“; aluzija na Goetheovu: „Wer immer strebend sich bemüht, den können wir erlösen“ (V. u: *Faust II*, 11936-11937. Prev. A. Stamač, Zagreb 2006, str. 521: „Na otkup naš je tek on zvan / Tko trsiti se zna“). (Nap. prev.)

suo objesno i u tuđini – a ipak nema sumnje da će ga u zavičajju ponovno prihvatiti. Neotuđivi dio baštine pojedinca je to da pripada vječnosti, i u svojim najvišim i nedvojbenim trenucima on je toga potpuno svjestan. Zadaća mu je da to izrazi u vremenu. U tom smislu njegov život postaje prisposodobom lika.

Ali osim toga pojedinac je uklopljen u veliki poredak likova – sila koje doista ne možemo zamisliti u zbilji, živo i dovoljno nužno. Nasuprot njima i sam pojedinac postaje prisposodobom, predstavnikom, a žestina, bogatstvo i smisao njegova života ovisi o mjeri u kojoj sudjeluje u poretku i u sukobu likova.

Pravi se likovi prepoznaju po tomu što im se može posvetiti suma svih snaga, iskazati najviše poštovanje, suprotstaviti krajnja mržnja. Budući da u sebi skrivaju cjelinu, oni zahtijevaju cjelinu. Tako čovjek s likom ujedno otkriva svoju odredbu, svoju sudbinu, a to otkriće čini ga sposobnim za žrtvu, koja svoj najvažniji izraz dobiva u krvnoj žrtvi.

9.

Građansko doba nije moglo vidjeti radnika u poretku koji je određen likom jer mu nije bio dan pravi odnos prema svijetu likova. Tu se sve stapalo u ideje, pojmove ili puke pojave, a dva pola tog tekućeg prostora bili su razum i osjećajnost. U posljednjem izdanju i Europa i svijet danas su preplavljeni tom tekućinom, tim bljedim premazom samovoljnog duha.

Ali znamo da ta Europa i taj svijet u Njemačkoj imaju samo rang provincije kojom nisu upravljala najbolja srca, pa ni najbolje glave. Već rano u ovom stoljeću vidjeli smo Nijemca kako ustaje protiv tog svijeta, i to zastupljen u njemačkom vojniku na fronti kao nositelju pravog lika. Bio je to ujedno početak njemačke revolucije koju su već u 19. stoljeću najavljivali visoki duhovi i koja se može poimati samo kao revolucija lika. Međutim, ako je taj ustanak bio samo predigra, razlog je to što mu je u njegovu punom opsegu još nedostajao lik, lik koji je već predstavljao svaki vojnik koji je usamljen i nepoznat danju i noću padao na granicama Carstva.

Jer, kao prvo, vodstvo je bilo suviše zasićeno, suviše uvjereno u vrijednosti svijeta koji je u Njemačkoj jednodušno prepoznao svojeg najopasnijeg protivnika; i tako je bilo opravdano što je to vodstvo pobijedeno i uklonjeno, dok se njemački vojnik na fronti dokazao ne samo kao ne-

pobjediv nego i kao besmrtn. Svaki od tih poginulih danas je življi nego ikada, i to stoga što kao lik pripada vječnosti. No građanin ne pripada likovima, stoga mu vrijeme istječe i kad se resi kneževskom krunom ili grimizom vojskovođe.

Kao drugo, vidjeli smo da je ustanak radnika bio pripremljen u školi građanskog mišljenja. Tako se nije mogao preklapati s njemačkim ustanom, a to se vidi odatle što je pred Europom i svijetom s jedne strane kapitulirao građanski visoki sloj starog stila, a s druge strane isto tako građanski govornici takozvane revolucije, dakle u biti predstavnici jednog te istog soja.

Ali u Njemačkoj nijedan ustanak koji je usmjeren protiv Njemačke ne može imati rang novog poretka. Osuđen je na neuspjeh već zbog toga što se ogrešuje o zakonitost kojoj se ne može oduprijeti nijedan Nijemac a da samoga sebe ne liši najtajnijih korijena svoje snage.

Stoga se kod nas za slobodu mogu boriti samo takve snage koje su ujedno nositelji njemačke odgovornosti. No kako je građanin mogao prenijeti tu odgovornost na radnika, budući da ni sam nije sudjelovao u njoj? Dok je vladao, nije bio sposoban upotrijebiti nepobjedivu elementarnu snagu naroda, a dok je težio vladanju, isto tako nije bio u stanju revolucionarno pokrenuti tu elementarnu snagu. Stoga ju je pokušao uplesti u svoju izdaju usmjerenu protiv sudbine.

Ta je izdaja nevažna u svojem svojstvu kao teška unutarnja izdaja, gdje se mora prepoznati kao proces samouništenja građanskog poretka. No ujedno je veleizdaja, jer je građanin u svoje samouništenje pokušao uključiti lik Carstva. Budući da mu nije dano umijeće umiranja, pokušao je po svaku cijenu odgoditi čas svoje smrti. Građaninov je ratni dug u tome što nije bio sposoban ni zbiljski voditi rat, to jest u smislu totalne mobilizacije, niti ga izgubiti – dakle vidjeti svoju krajnju slobodu u propasti. To razlikuje građanina od vojnika na fronti; građanin je i u ratu pokušavao nanjušiti svaku priliku za pregovor, dok je za vojnika rat značio prostor u kojemu vrijedi umrijeti, to jest: živjeti tako da bude potvrđen lik carstva – onog carstva koje nam ipak mora ostati, čak i kad nam uzmu tijelo.

Postoje dva ljudska kova kod kojih prepoznamo da je jedan spreman na pregovore po svaku cijenu, a drugi na borbu po svaku cijenu. Građaninovo odgojno umijeće na radniku se očitovalo u tomu što ga je odgojio u pregovaračkog partnera. Smisao koji se skriva iza toga, i koji

se sastoji u želji da se životni vijek građanskog društva produži po svaku cijenu, mogao je ostati skriven sve dok je to društvo u ravnoteži snaga imalo vanjskopolitičkog dvojnika. Njegova tendencija usmjerena protiv države morala se razotkriti u onom trenutku kada se između tih sila pojavio odnos drukčiji od pregovaranja. Međutim, posljednja pobjeda Europe pomogla je građaninu da još jednom omogući jedan od onih umjetnih prostora iz kojih motreno lik i sudbina znače isto što i besmislica. Tajna je njemačkog poraza u tome što je daljnje postojanje takvog prostora, daljnje postojanje Europe, bilo najskrivenija građaninova želja.

Tu se sve jasnije razotkrivala i nedostojna uloga koju je namijenio radniku, kada mu je u unutarnjoj politici veoma spretno znao servirati svijest o vladavini čiji su se zahtjevi uvijek iznova morali ispostavljeti kao neprikrivena razmjena prema vanjskopolitičkom odnosu krivnje. Razdoblje protesta ujedno je posljednje razdoblje života građanskog društva, pa i tu dolazi do izražaja njegov prividni bitak koji se pokušava osloniti na davno iskorištene kapitalne 19. stoljeća.

Ali to je prostor protiv kojega se radnik nipošto ne mora boriti, jer u njemu nikada neće naići ni na što osim na pregovore i ustupke, nego ga samo treba s prezirom otresti sa sebe. To je prostor čije su vanjske granice proizišle iz nemoći, a unutarnji poretci iz izdaje. Tako je Njemačka postala kolonijom Europe, kolonijom svijeta.

No čin kojim radnik može otresti sa sebe taj prostor sastoji se upravo u tome da sebe spozna kao lik i unutar poretka likova. Na tomu se temelji najdublje opravdanje borbe za državu, koje se više ne mora pozivati na novo tumačenje ugovora, nego na neposredan nalog, na sudbinu.

10.

Viđenje likova je revolucionarni čin jer se jedan bitak spoznaje u cijeloj i jedinstvenoj punini svojega života.

Taj je postupak u velikoj prednosti jer se odvija onkraj vrednovanja, kako moralnih i estetskih tako i znanstvenih. U tom području nije najprije važno je li nešto dobro ili zlo, lijepo ili ružno, krivo ili pravo, nego kojemu liku pripada. Time se opseg odgovornosti širi na način koji je potpuno nespojiv sa svime što je 19. stoljeće razumijevalo pod pravednosti: pojedinčeva je legitimacija ili krivnja da pripada ovom ili onome liku.

U istom trenutku u kojemu se to spozna i prizna ruši se silno komplicirana aparatura koju je život, postavši silno umjetan, uredio radi svoje zaštite, jer više nije potrebna onom stavu koji smo na početku našeg istraživanja označili kao jednu divljiju nevinost. To je revizija života putem bitka, i tko spozna nove, veće mogućnosti života, pozdravlja tu reviziju u mjeri i prekomjernosti njezine neumoljivosti.

Jedno od sredstava za pripremu novog i odvažnijeg života sastoji se u poništenju vrijednosti apsolutnog i samovoljnog duha, u rušenju odgoja koji je građanski vijek ostvario na čovjeku. Da bi se to zbililo iz temelja, a ne primjerice na način reakcije koja svijet želi pomaknuti unatrag za sto pedeset godina, nužno je bilo proći tu školu. Sada je važan odgoj jednog ljudskog kova koji je očajnički svjestan da se zahtjevi apstraktne pravednosti, slobodnog istraživanja i umjetničke svijesti moraju legitimirati pred instancom koja je previsoka da bi se uopće mogla zamijetiti unutar svijeta građanske slobode.

Ako se to najprije zbiva u mišljenju, onda je to stoga što neprijatelja valja potražiti ondje gdje je snažan. Najbolji odgovor na tešku izdaju duha protiv života jest teška izdaja duha protiv „duha“; a jedan od uzvišenih i strašnih užitaka našeg vremena jest to što sudjelujemo u tomu miniranju.

11.

Promatranje radnika kao lika moglo bi se nadovezati na dvije pojave iz kojih je već građansko mišljenje dobilo *pojam* radnika, naime na zajednicu i na pojedinca, čiji se zajednički nazivnik sastojao u predodžbi koju je 19. stoljeće imalo o čovjeku. Te dvije pojave zamjenjuju značenje kada se u njima počne primjenjivati nova slika čovjeka.

Stoga bi se isplatilo slijediti kako se pojedinac pod herojskim aspektima na jednoj strani pojavljuje kao neznani vojnik koji se uništava na bojišnicama rada, i kako upravo stoga na drugoj strani nastupa kao gospodar i uređivač svijeta, kao zapovjedni tip koji posjeduje potpunost moći kakvu smo do sada samo mutno naslućivali. Obje strane pripadaju liku radnika, i to je ono što ih najdublje ujedinjuje čak i ondje gdje se odmjeravaju u borbi na život i smrt.

Isto se tako zajednica jednom pojavljuje kao ona koja trpi, jer je nositeljica tako silnog djela prema kojemu i najveća piramida nalikuje vršku

igle; kao drugo, ona se ipak pojavljuje kao važno jedinstvo čiji smisao u potpunosti ovisi o postojanju ili nepostojanju upravo tog djela. Stoga je kod nas i uvriježeno da se sporimo o tome kakve vrste treba biti red u kojemu se to djelo mora opsluživati i u kojemu se njime mora vladati, dok sama nužnost toga djela pripada sudbini i o njoj se ne postavljaju pitanja.

To se između ostalog izražava u tomu što se ni unutar dosadašnjih radničkih pokreta rad kao temeljna činjenica nikada nije zanijekao. To je pojava koja mora ispuniti duh poštovanjem i oprezom: i ondje gdje su takvi pokreti, odrasli u školi građanskog mišljenja, već osvojili vlast, tu neposrednom posljedicom nije bio umanjeni nego uvećani rad. Kao što još treba dokazati, najprije je to stoga što već ime „radnik“ može upućivati jedino na stav koji u radu spoznaje svoj nalog, stoga i svoju slobodu. No kao drugo tu se veoma jasno pokazuje da bitan pokretač nije potlačenost, nego jedan novi osjećaj odgovornosti, i da se zbiljski radnički pokreti ne mogu razumijevati onako kako je to činio građanin, svejedno je li ih potvrđivao ili nijekao, kao robovski pokreti, nego kao prikriveni pokreti gospodarâ. Tko god je to spoznao, taj spoznaje i nužnost stava koji ga čini dostojnim titule radnika.

Ne treba se dakle nadovezati na zajednicu i pojedinca, premda se i to dvoje može poimati u odnosu na lik. Sadržaj tih riječi tada će se svakako promijeniti, i vidjet ćemo koliko su pojedinac i zajednica unutar svijeta rada različiti od individuuma i mase 19. stoljeća. Naše se vrijeme iscrpilo u toj opreci, baš kao i u onim drugim oprekama ideje i materije, krvi i duha, moći i prava, iz kojih se nadaju samo perspektivna tumačenja, kojima se osvjetljuje ovo ili ono djelomično pravo. Mnogo je važnije potražiti lik radnika na jednoj razini s koje se kako pojedinac tako i zajednice mogu shvatiti kao prisposdobe, kao predstavnici. Predstavnici radnika u tom su smislu najistaknutiji pojedinci, kakvi su već rano nagoviješteni u nadčovjeku⁸, ali isto tako i one zajednice koje poput mrava žive općinjene radom, prema kojima polaganje prava na osobitost izgleda kao neprimjereno očitovanje privatne sfere. Ta dva životna stava razvila su se u školi demokracije, za oba se može reći da su prošla kroz nju i da sada iz dva prividno suprotna smjera sudjeluju u poništavanju starih vrijednosti. No oba, kao što je rečeno, prisposobljuju lik radnika, a njihovo se unutarnje jedinstvo potvrđuje tako što se volja za totalnom diktaturom u zrcalu novog poretka prepoznaje kao volja za totalnom mobilizacijom.

---

⁸ I to kroz medij građanskog individuuma.

Ali svaki red, kakav god bio, nalik je koordinatnoj mreži iscrtanoj preko zemljopisne karte, koja dobiva značenje tek iz krajolika na koji se odnosi – nalik je nanizanim imenima dinastija kojih se duh ne mora prisjećati dok ga potresaju njihovi spomenici.

Tako je i lik radnika urastao u bitak dublje i spokojnije od svih prispodoba i poredaka kojima se potvrđuje, dublje od ustroja i djela, od ljudi i njihovih zajednica koji su poput nestalnih crta na licu čiji karakter ostaje nepromjenjiv.

12.

Viden u punini svojega bitka i u silini oblikovanja koje je tek započelo, lik radnika pojavljuje se bogat unutarnjim protuslovljima i napetostima, pa ipak čudesno jedinstven i sudbinski zatvoren. Tako nam načas postaje očevidan, u trenucima u kojima promišljanje nije ometeno nikakvom svrhom ni namjerom – kao spokojna i davno formirana sila.

Tako nam se ponekad, kad oko nas iznenada utihne oluja čekića i kotača, učini da gotovo tjelesno osjećamo spokoj koji se skriva iza prekomjernosti gibanja, i dobar je običaj, ovaj u naše vrijeme, koji zapovijeda prestanak rada na nekoliko minuta kao na najvišu komandu da bi se odala počast mrtvima ili osvijestio trenutak povijesnog značenja. Jer to je gibanje prispodoba najdublje sile u onom smislu u kojemu se na primjer tajno značenje neke životinje najjasnije objavljuje u njezinu gibanju. Zapanjenost pred mirovanjem te sile u biti je zapanjenost pred tim što se uhu na trenutak pričinja da zahvaća dublje izvore kojima se hrani vremensko odvijanje toga gibanja, i to uzdiže taj čin na razinu obreda.

Velike škole napretka odlikuju se time što im nedostaje odnos prema iskonskim silama i što im se dinamika temelji na vremenskom odvijanju gibanja. To je razlog zbog kojega su njihovi zaključci u sebi uvjerljivi, pa ipak, kao kakvom ukletom matematikom, osuđeni da završe u nihilizmu. I sami smo to doživjeli jer smo sudjelovali u napretku, i smatramo da je velika zadaća roda koji je dugo živio u iskonskom krajoliku da iznova uspostavi neposrednu povezanost sa zbiljom.

Odnos napretka prema zbilji je izvedene naravi. Ono što se vidi je projekcija zbilje na periferiju pojave; to se može dokazati na svim velikim sustavima napretka, a vrijedi i za njihov odnos prema radniku.

Pa ipak, baš kao što je i prosvjetiteljstvo dublje od prosvjetiteljstva, ni napredak nije bez pozadine. I on je poznao trenutke o kojima se upravo govorilo. Postoji opojnost spoznaje koja nije samo logičkog podrijetla, i postoji ponos zbog tehničkih postignuća, zbog novog bezgraničnog gospodarenja prostorom; on sluti najtajniju volju za moć kojoj je sve to samo naoružavanje za neslućene borbe i ustanke, i koja je upravo stoga tako dragocjena, koju treba održavati s više ljubavi nego što je ikada vojnik posvetio svojem oružju.

Za nas stoga ne dolazi u obzir onaj stav koji napretku nastoji suprotstaviti niža sredstva romantične ironije i koji zacijelo obilježava život oslabljene srži. Nije nam zadaća da se protivimo vremenu čiji puni nastup treba pojmiti kako u opsegu tako i u dubini, nego da u tom vremenu igramo na sve ili ništa. Produljivanje puta za koji se činilo da vodi k udobnosti i sigurnosti sve više zadire u zonu opasnosti. U tom se smislu radnik pojavljuje izvan isječka koji mu je dodijelio napredak, kao nositelj herojske temeljne supstancije koja određuje jedan novi život.

Ali ondje gdje osjećamo da je ta supstancija na djelu, tu smo blizu radniku, i mi smo radnici jer ona pripada našem dijelu baštine. Sve što čutimo kao čudesno u našem vremenu, i sve što će nam dopustiti da se i u sagama najdaljih stoljeća pojavimo kao naraštaj moćnih čarobnjaka, pripada toj supstanciji, pripada liku radnika. Taj je lik ono što je na djelu u našem krajoliku, koji nam nije beskrajno čudan samo stoga što smo u njemu rođeni; njegova je krv gorivo koje pokreće kotače i puši se na osovinama.

Motreći to gibanje, jednolično unatoč svemu, koje podsjeća na polje puno tibetanskih molitvenih mlinova, motreći te stroge rasporede žrtve nalik geometrijskim tlocrtima piramida, žrtve kakvu još nije zahtijevala nijedna inkvizicija i nijedan moloh, a čiju brojnost svaki korak naprijed umnožava smrtnom sigurnošću – kako bi se oko koje doista umije vidjeti otelo uvidu da su iza vela uzroka i posljedice, koji se giba između svakodnevnih bitaka, na djelu sudbina i štovanje?